

«Նոր ժամանակի կրթություն» ՀԿ

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Հետազոտության թեման՝ Հոգեկան գործընթացների բնութագիրը

Առարկան՝ Դասվար

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Աննա Վարդանյան

Ուսումնական հաստատություն՝ Մասիսի միջնակարգ դպրոց

Երևան 2023

Հետազոտական աշխատանքի վերաբերյալ հաշվետվություն

Հետազոտությունն իրականացնող ուսուցչի տվյալներ

Անուն, ազգանուն,	Աննա Վարդանյան
Աշխատավայրը (դպրոցի լրիվ անվանումը)	Մասիսի միջնակարգ դպրոց
Մասնագիտություն	Ուսուցչուհի
Հեռախոսահամար	098-58-74-16
Էլ. հասցե	annavardanyan.1990@mail.ru
Դասավանդվող առարկա (առարկաներ)	Դասվար

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ----- 3

1. Հիմնական հոգեկան գործընթացների բնութագրերը----- 5
----- 5

2. Նախադպրոցական տարիքի ընդհանուր բնութագիրը----- 8
----- 8

**3. Կրտսեր դպրոցականի հոգեկան դործընթացների ընդհանուր
բնութագիրը----- 13**

**4. Դեռահասության տարիքի ընդհանուր բնութագիրը. ֆիզիկական,
ֆիզիոլոգիական և հոգեկան փոփոխությունները----- 15**
----- 15

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ----- 20

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ ----- 21

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոգեկան գործընթացները իրականության դինամիկ արտացոլումն են հոգեկան երևույթների տարբեր ձևերում: Հոգեկան պրոցեսը հոգեկան երևույթի ընթացքն է, որն ունի սկիզբ, զարգացում և ավարտ, դրսևորվում է արտաքին ռեակցիայի տեսքով: Մինևույն ժամանակ, պետք է նկատի ունենալ, որ մտավոր գործընթացի ավարտը սերտորեն կապված է նոր գործընթացի սկզբի հետ: Այստեղից էլ մտավոր գործունեության շարունակականությունը մարդու արթուն վիճակում:

Հոգեկան պրոցեսներն առաջանում են ինչպես արտաքին ազդեցություններից, այնպես էլ նյարդային համակարգի գրգռումներից, որոնք գալիս են մարմնի ներքին միջավայրից: Հոգեկան գործընթացներն ապահովում են գիտելիքների ձևավորում և մարդու վարքի ու գործունեության առաջնային կարգավորում:

Հոգեկան վիճակը պետք է հասկանալ որպես տվյալ պահին որոշված մտավոր գործունեության համեմատաբար կայուն մակարդակ, որն արտահայտվում է անհատի ակտիվության ավելացմամբ կամ նվազումով: Յուրաքանչյուր մարդ ամեն օր տարբեր հոգեվիճակներ է ապրում: Մի հոգեվիճակում մտավոր կամ ֆիզիկական աշխատանքը հեշտ և արդյունավետ է ընթանում, մյուսում՝ դժվար և անարդյունավետ: Հոգեկան վիճակները ռեֆլեքսային բնույթ են կրում՝ առաջանում են իրավիճակի, ֆիզիոլոգիական գործոնների, աշխատանքի ընթացքի, ժամանակի և խոսքային ազդեցության տակ:

Մարդու հոգեկան հատկությունները մտավոր գործունեության ամենաբարձր և կայուն կարգավորիչներն են: Մարդու հոգեկան հատկությունները պետք է հասկանալ որպես կայուն կազմավորումներ, որոնք ապահովում են տվյալ անձին բնորոշ գործունեության և վարքագծի որոշակի որակական և քանակական մակարդակ: Հոգեկան գործընթացների տարիքային առանձնահատկություններին տիրապետումը դյուրացնում է մանկավարժական գործունեությունը և բարձրացնում կրթական գործընթացների արդյունավետությունը:

Աշխատանքի *նպատակն է* ուսումնասիրել հոգեկան գործընթացների ընդհանուր բնութագիրը:

Աշխատանքի խնդիրներն են.

- **Ներկայացնել հիմնական հոգեկան գործընթացների բնութագրերը,**

- Քննել նախադպրոցական տարիքի ընդհանուր բնութագիրը,
- Ուսումնասիրել կրտսեր դպրոցականի հոգեկան գործընթացների ընդհանուր բնութագիրը,
- Հետազոտել դեռահասության տարիքի ընդհանուր բնութագիրը, ֆիզիկական, ֆիզիոլոգիական և հոգեկան փոփոխությունները:

1. Հիմնական հոգեկան գործընթացների բնութագրերը

Մարդու հոգեկանը նրա գիտակցությունն է, բոլոր մտավոր գործառույթների ընդհանուր որակն է, դրանց արտացոլման հատուկ ձևը:

Ա. Ուշադրություն

Ուշադրությունը մարդու հոգեկանի հատուկ հատկությունն է: Այն ինքնուրույն գոյություն չունի. մտածողության, ընկալման, հիշողության, շարժումից դուրս չի կարող արտահայտվել: Հնարավոր չէ պարզապես ուշադիր լինել, ուշադիր լինել կարելի է միայն որոշակի աշխատանք կատարելով: Ուստի ուշադրությունը կոչվում է գիտակցության ընտրովի կենտրոնացում որոշակի աշխատանքի կատարման վրա: Ուշադրության դրսևորման ձևերը բազմազան են. Այն կարող է ուղղվել զգայական օրգանների աշխատանքին (տեսողական, լսողական և այլն), մտապահման, մտածողության, շարժողական գործունեության գործընթացներին:

Ուշադրության հիմնական գործառույթները.

Ուշադրության մասին խոսելիս նկատի է առնվում կենտրոնացումը, գործունեության մեջ խորանալը: Որքան դժվար է մարդու առջև դրված խնդիրը, այնքան ավելի ինտենսիվ, լարված, խորը կլինի նրա ուշադրությունը, և, ընդհակառակը, որքան հեշտ է առաջադրանքը, այնքան պակաս խորն է նրա ուշադրությունը:

Ուշադրությունը սովորաբար արտահայտվում է դեմքի արտահայտություններով, կեցվածքով, շարժումներով: Հեշտ է տարբերել ուշադիր լսողին անուշադիրից: Բայց երբեմն ուշադրությունն ուղղված է ոչ թե շրջապատող առարկաներին, այլ այն մտքերին ու պատկերներին, որոնք գտնվում են մարդու մտքում: Այս դեպքում մենք խոսում ենք ինտելեկտուալ ուշադրության մասին, որը որոշակիորեն տարբերվում է զգայական (արտաքին) ուշադրությունից: Որոշ դեպքերում, երբ մարդը ֆիզիկական գործողությունների վրա մեծ ուշադրություն է դարձնում, իմաստ ունի խոսել թափառող ուշադրության մասին: Այս ամենը ցույց է տալիս, որ ուշադրությունը չունի իր ճանաչողական բովանդակությունը և ծառայում է միայն այլ ճանաչողական գործընթացներին:

Բ. Չգայարաններ

Չգացմունքը ոչ միայն զգայական պատկեր է, այլ ավելի ճիշտ՝ դրա բաղկացուցիչ մասն է, այլ նաև նրա գործունեություն կամ բաղադրիչ: Սկզբում լինելով զգայական-շարժիչ ռեակցիայի բաղադրիչ՝ սենսացիան այնուհետև դառնում է գիտակցված ճանաչողական գործունեության բովանդակություն՝ ուղղված առարկայի կամ երևույթի համապատասխան որակին:

Որպես զգացմունքների հիմնական տեսակներ՝ առանձնանում են մաշկային զգայարանները և ճնշումը, հպումը, ջերմաստիճանի և ցավի զգայանները, համի և հոտառության, տեսողական, լսողական, դիրքի և շարժման զգայարաններ (ստատիկ և կինեստետիկ) և օրգանական (սով, ծարավ, ցավեր, ներքին օրգանների և այլն):

Հատկապես ելնելով գրգռիչների հատկություններից՝ տարբերակվում է մեխանիկական՝ ներառյալ շոշափելիքի, կինեստետիկ և ակուստիկ, քիմիական (որը ներառում է հոտ և համ, ջերմային) և օպտիկական զգայանները¹:

Գ. Հիշողություն

Մարդկային մտքի ամենագարմանալի հատկություններից մեկը հիշողությունն է: Այս յուրահատուկ ունակությունը կապված է մտածողության, գիտակցության, շրջապատող աշխարհի ընկալման հետ: Հիշողությունը անցյալի փորձի հետքերը որսալու, պահպանելու և վերարտադրելու գործընթացն է: Այն հնարավորություն է տալիս երկար ժամանակ պահպանել նպատակահարմար վարքագծի միտումները և որոշ չափով կանխատեսել ապագայի վարքագիծը:

Հիշողության դասակարգման տարբեր եղանակներ կան: Տարբերակվում են ժառանգական և անհատական հիշողություններ, որը բնորոշ է յուրաքանչյուր անհատի և ձևավորվում է ողջ կյանքի ընթացքում:

Հիշողությունը դասակարգվում է նաև ըստ նյութի պահպանման ժամանակի.

Այս դեպքում առանձնանում են զգայական կամ ակնթարթային, կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հիշողություն, իսկ երբեմն գործում է միջանկյալ տարբերակ:

---

¹ Психология. Учебник для гуманитарных вузов/Под общей ред. В.Н. Дружинина. - Спб.: Питер, 2001, с. 51

Ըստ մտավոր գործունեության բնույթի՝ առանձնանում է շարժիչ, փոխաբերական, էիդեոտիկ, սիմվոլիկ հիշողությունը²:

Գ. Երևակայություն

Երևակայությունը հսկայական դեր է խաղում մարդու կյանքում: Մարդկային գրեթե ողջ նյութական և հոգևոր մշակույթը երևակայության և ստեղծագործության արդյունք է:

Երևակայության կապն այլ հոգեկան գործընթացների հետ ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է պարզել դրա առանձնահատկությունները: Երևակայության նույնականացման բարդությունը պայմանավորված է նրանով, որ այն սերտորեն միահյուսված է ճանաչողության բոլոր տեսակների հետ: Այս հանգամանքը պատճառ է հանդիսանում երևակայության՝ որպես արտացոլման հատուկ ձևի, գոյությունը ժխտելու միտումի առաջացման: Այս խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել երևակայության իրական բնույթը:

Մարդկանց մեջ առանձնանում են երևակայության հետևյալ հիմնական տեսակները՝ ակտիվ և պասիվ, արտաադրողական և վերարտադրողական: Առանձին-առանձին, կան երևակայության այնպիսի տեսակներ, ինչպիսիք են երագները, հայուցիմացիաները, երագանքերը:

Շատ հետազոտողներ նշում են, որ երևակայությունը նոր պատկերներ ստեղծելու գործընթաց է, որն ընթանում է տեսողական պլանով: Այս միտումը վերաբերում է երևակայությանը զգայական արտացոլման ձևերին: Մեկ այլ միտում կարծում է, որ երևակայությունը ստեղծում է ոչ միայն նոր զգայական պատկերներ, այլև նոր մտքեր:

Ե. Ընկալում

Ընկալումը մտավոր գործընթաց է, որը հանգեցնում է զգայական պատկերի ստեղծմանը, կառուցված է որոշակի սկզբունքների համաձայն և որոշակի ազդակների ուսումնասիրման հիմք է հանդիսանում

Ընկալման ֆիզիոլոգիական հիմքը.

---

² Основы общей психологии. Рубинштейн С.Л. - СПб.: Питер, 2001, с. 215.

Որպեսզի մենք տեղյակ լինենք շրջապատող իրականության որևէ տարրի մասին, անհրաժեշտ է, որ դրանից բխող էներգիան (ջերմային, քիմիական, մեխանիկական, էլեկտրական կամ էլեկտրամագնիսական) առաջին հերթին բավարար լինի խթան դառնալու, այսինքն՝ գրգռելու մեր ընկալիչներից որևէ մեկը: Միայն այն դեպքում, երբ մեր զգայական օրգաններից մեկի նյարդային վերջավորություններում առաջանում են էլեկտրական ազդակներ, կարող է սկսվել ընկալման գործընթացը:

2. Միտք և խոսք

Մտածողությունը սոցիալական իրողություններով պայմանավորված մտավոր գործընթաց է, որը անբակտելիորեն կապված է խոսքի հետ: Այն ինչ-որ նոր բան փնտրելու և հայտնաբերելու, իրականության անուղղակի և ընդհանրացված արտացոլման գործընթաց դրա վերլուծության և սինթեզի ընթացքում: Մտածողությունը առաջանում է զգայական ճանաչողության պրակտիկ գործունեության հիման վրա և շղուրս է գալիս իր սահմաններից:

Մտածողության գործընթացում, օգտագործելով զգայարանների, ընկալումների և հիշողության տվյալները, մարդը միևնույն ժամանակ դուրս է գալիս զգայական գիտելիքների սահմաններից, այսինքն՝ սկսում է ճանաչել լոկալ աշխարհի այնպիսի երևույթները, դրանց հատկություններն ու հարաբերությունները, որոնք ընկալումներում ամենևին ուղղակիորեն տրված չեն և հետևաբար բացարձակապես ուղղակիորեն դիտարկելի չեն:

2. Նախադպրոցական տարիքի ընդհանուր բնութագիրը

Ըստ Լ.Ս. Վիգոտսկու, եթե վաղ տարիքում գլխավոր հոգեկան ֆունկցիան ընկալումն է, ապա նախադպրոցական տարիքում զարգանում է հոգեկան ֆունկցիաների նոր համակարգ, որի կենտրոնում հիշողությունն է: Երեխայի մտածողությունը ակնառու գործնականից վերածվում է ակնառու պատկերավորի: Երեխան կարողանում է իրադարձությունների և երևույթների միջև հաստատել պարզ պատճառահետևանքային հարաբերություններ³:

Հինգ տարեկան երեխաների մոտ լուրջ փոփոխություններ են կրում ճանաչողական պահանջմունքները և շարժառիթները: Հիմնականը նոր

³ Выготский Л., Сб.сочинений, М., 1982, с. 28.

տպավորություններ ստանալու պահանջմունքն է, որն ապահովում է երեխայի ընդհանուր հոգեկան զարգացումը՝ մտավոր կարողություններով պայմանավորված⁴:

Ըստ Դ. Բ. Էլկոնինի՝ նախադպրոցական տարիքի հիմնական հոգեբանական նորագոյացություններն են⁵.

1. ամբողջական մանկական աշխարհայացքի ուրվագծի ձևավորումը,
2. առաջնային բարոյական արժեքների առաջացումը,
3. դրդապատճառները դասակարգելու ընդունակությունը,
4. կամային նոր որակները,
5. անձնային գիտակցության ծագումը:

Նախադպրոցական տարիքում երեխայի մոտ առաջանում է շրջապատող աշխարհը ինչ որ ձևով բացատրելու և դասակարգելու ձգտում: Այս տարիքի կարևոր նորագոյացություններից է երևակայությունը, որը մեծ ընդհանրություն ունի հիշողության հետ և կարելի է դիտել որպես «Վերարտադրող երևակայություն»: Մանկական երևակայության դրսևորման առաջին ձևը խաղն է:

Նախադպրոցական տարիքի վերջում և դպրոցականի սկզբում երեխաների մոտ առաջանում է ճանաչողական պահանջմունքի զարգացման յուրօրինակ փուլ՝ նոր գիտելիքներ և կարողություններ ձեռք բերելու պահանջմունք, որն իրականանում է հասարակական պայմաններում՝ որպես հասարակության համար նշանակալի գործունեություն և երեխայի համար ստեղծում է նոր սոցիալական դիրք: Կամային վարքը վերածվում է նորմերով և կանոններով միջնորդավորված վարքի: Դրվում է սեփական վարքի գիտակցման և անձնական ինքնագիտակցության սկիզբը:

Այս տարիքում է ծագում նաև շփման մի այլ ձև անձնային շփումը, որը բնութագրվում է նրանով, որ երեխան ակտիվորեն ձգտում է մեծերի հետ քննարկել իր և ուրիշների վարքը բարոյական նորմերի տեսանկյունից: Երեխայի անձի ձևավորման մեջ կարևոր նշանակություն ունի հասակակիցների հետ շփման պահանջմունքը: Երեխաների միջև կարող են առաջանալ ամենատարբեր փոխհարաբերություններ: Ավագ նախադպրոցական տարիքում համատեղ գործունեության ընթացքում

⁴ Обухова Л. Ф. Возрастная психология., М.2007, с. 106.

⁵ Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н., Возрастная психология, Полный жизненный цикл развития человека., М.,2006, с. 38.

երեխաները յուրացնում են համագործակցության հետևյալ ձևերը համաձայնեցնում են գործողությունները և համատեղ կատարում, վերահսկում են խաղընկերոջը, ուղղում նրա սխալները, օգնում նրան, ընդունում նրա դիտողությունները, ուղղում սեփական սխալները: Համատեղ գործունեության ընթացքում երեխաները ձեռք են բերում ղեկավարելու և ենթարկվելու փորձ⁶: Բոլոր այս կարևոր նորագոյացությունները ծնվում և զարգանում են այս տարիքի առաջատար գործունեության՝ դերային խաղի մեջ:

Այդ տարիքին բնորոշ է ուսումնական այնպիսի գործունեություն, որի ընթացքում երեխան յուրացնում է դիմացինի մտածողությունը, ուսուցչի կողմից մատուցվող տեսական նյութը: Ասվածը վերաբերվում է սոցիալական ուսուցմանը, երբ երեխան, ստանալով նյութը, յուրացնելով ուսուցման միջոցով դարձնում է այն սեփական գիտելիք: Ձևավորված գիտելիքները հիմքեր են ստեղծում վերացական մտածողության ձևավորման համար: Նման յուրացման ժամանակ նախադպրոցական տարիքից սկսած, երեխաների մոտ առաջանում են ապրումները վերլուծելու և նախագծումներ կատարելու հակումներ, որոնք էլ կանխորոշում են ինչպես երեխայի իմացական գործընթացները, այնպես էլ նրա ողջ հուզական և պահանջմունքային ոլորտներում որակական փոփոխությունները:

Երեխայի համար առանձնակի կարևորվում է պատրաստվածությունը դպրոցին, որը համալիր, բազմակողմանի խնդիր է և ներառում է երեխայի կյանքի բոլոր ոլորտները: Ժամանակաից պայմաններում այն դիտվում է որպես պատրաստվածություն դպրոցական ուսմանը⁷:

Նախադպրոցական տարիքը կյանքի այն շրջանն է, որի ընթացքում տեղի է ունենում երեխայի զգայական փորձի հսկայական աճ ու կարգավորում, ընկալման ու մտածողության բուն մարդկային ձևերի տիրապետում և երևակայության բուռն զարգացում, կամածին ուշադրության և իմաստային մտապահման տարրերի ձևավորում⁸: Ավագ նախադպրոցական տարիքում նկատվում է տեսողական, լսողական և մաշկա-շարժողական զգայունության շեմերի զգալի իջեցում: Աճում է տեսողության սրությունը, գույների ու դրանց երանգների տարբերակման նրբությունը, ձեռքը դառնում է ակտիվ շփման օրգան: Դրանք հետևանք են այն բանի, որ երեխան

⁶ Նույն տեղում, էջ 40:

⁷ Նույն տեղում, էջ 41:

⁸ Պետրովսկի Ա. Վ., Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն, Ե., 1977, էջ 67-68:

տիրապետում է ընկալման այնպիսի գործողությունների, որոնց նպատակը իրականության առարկաների և երևույթների բազմազան հասկությունների ու հարաբերությունների հետազոտումն է: Գույնի, մեծության տեսողական ընկալման զարգացման համար առանձնահատուկ նշանակություն ունեն ապլիկացիան, նկարչությունը, կառուցողական աշխատանքը և այլն:

Ընկալման զարգացումը առանձնապես արդյունավետ կերպով է ընթանում զգայականության հատուկ կազմակերպված դաստիարակության պայմաններում: Նկարել սովորեցնելիս, երաժշտության դասերին, ուսուցողական խաղերի ժամանակ նախադպրոցականները պլանավորված ձևով ծանոթանում են զգայական էտալոնների հետ, սովորում են հետազոտել առարկաները, և դրանք համեմատել յուրացված էտալոնների հետ: Այս ամենի շնորհիվ երեխայի ընկալումները դառնում են լրիվ, ճշգրիտ ու տարբերակված:

Ընկալման զարգացման հատուկ կողմ է գեղարվեստական ստեղծագործությունների գեղագիտական ընկալման ձևավորումը: Նկարը ճիշտ ընկալելու համար երեխան պետք է կարողանա հաշվի առնել նրա առանձնահատկությունները: Պատկերները ճիշտ ընկալելու և, բացի նշված առարկաները թվարկելուց, բովանդակությունը հասկանալու ունակությունը ձևավորվում է նախադպրոցական տարիքում՝ մեծերի ղեկավարությամբ զանազան նկարներ դիտելու շնորհիվ: Նկարը զննելը և հասկանալը նախադրյալ է հանդիսանում գեղագիտական ապրումների առաջացման համար: Այդպիսի ապրումները առաջին հերթին առաջանում են գույների ու դրանց զուգորդությունների, իսկ ավելի ուշ նաև նկարի ռիթմի և կառուցվածքային առանձնահատկությունների նկատմամբ⁹:

Երեխայի ըմբռնման կատարելագործման հետ սերտորեն կապված տեղի է ունենում նաև նրա մտածողության զարգացումը: Եթե վաղ մանկության տարիներին մտածողությունը իրագործվում է առարկայական գործողությունների ընթացում, ապա նախադպրոցականի մոտ այն կանխում է պրակտիկ գործողությանը: Այն տեղի է ունենում շնորհիվ այն բանի, որ երեխան սովորում է գործողության նախկինում ձևավորված եղանակը տեղափոխել նոր իրադրության մեջ, որը նույնական չէ նախկինի հետ:

---

⁹ Նույն տեղում, էջ 70:

Նախադպրոցականի մտածողության զարգացման հիմքում ընկած է մտավոր գործողությունների ձևավորման պրոցեսը, ընդ որում որպես նախադրյալներ են հանդիսանում նյութական առարկաների հետ կատարվող գործողությունները:

Մտածողության զարգացման բարձրագույն մակարդակներում, երբ այն տրամաբանական ձևեր է ընդունում, մտավոր գործողությունները իրականացվում են ներքին խոսքի միջոցով՝ մտածելիս օգտագործվում են նշանների տարբեր համակարգեր: Բայց նախադպրոցականի մտածողությունում առավելապես օգտագործվում են ոչ թե նշաններ, այլ պատկերներ:

Նախադպրոցականների մտածողության զարգացումը իրագործվում է գործողության տարբեր ձևերում, որտեղ ևս առանձնահատուկ նշանակություն ունի խաղը: Հինգ-վեց տարեկան երեխաները հեշտությամբ են յուրացնում գիտելիքներ մարմնի որոշ ընդհանուր ֆիզիկական հատկությունների ու վիճակների, գոյության պայմաններից կենդանիների մարմնի կառուցվածքի ունեցած կախվածության, ամբողջի և մասերի փոխհարաբերության, միավորի և բազմության և նման այլ կապերի մասին: Ուսուցման համապատասխան ձևերի կիրառման դեպքում նախադպրոցականները տիրապետում են լիարժեք հասկացությունների և տրամաբանական մտածողության եղանակների:

Իմացական գործողությունների բոլոր տեսակների կատարելագործումը հենվում է երեխայի խոսքի զարգացման վրա: Բառը, իրենում ամրապնդելով երեխայի կողմից յուրացված զգայական էտալոնները, սկսում է մասնակցել մտածողության պրոցեսներին, դառնում է մտապատկերների ու հասկացությունների կրող և տրամաբանական դատողությունների կատարման հնարավորություն է ստեղծում:

Նախադպրոցական տարիքի սկզբում երեխան դեռևս գործնականորեն վատ է տիրապետում իր մայրենի լեզվին: Նրա խոսքը իրադրական է և անհասկանալի տվյալ կոնկրետ իրադրությունից դուրս: Նախադպրոցական տարիքի վերջում բառապաշարը հարստանում է և տեղի է ունենում խոսքի քերականական կառուցվածքի կատարելագործում: Իրադրական խոսքից անցում է կատարվում խոսքի կոնտեքստային ձևին, որը հասկանալի է նաև իրադրությունից դուրս: Շեշտակիորեն աճում է վարքում խոսքի ունեցած կարգավորող ֆունկցիան և այն մասնակցում է հոգեկան ակտիվության բոլոր ձևերի իրագործմանը: Ձևավորում է ներքին խոսքը, որը դառնում է խոսքային մտածողության հիմքը: Համապատասխան ուսուցման դեպքում երեխաները սկսում են գիտակցել խոսքի բառային կազմն ու բառի հնչյունական

կառուցվածքը, խոսքային երևույթները սկսում են ընկալել որպես իրականության երևույթների հատուկ տեսակ:

Թեև առանց խոսքին տիրապետելու նախադպրոցականի հոգեկան զարգացումը անհնարին է դառնում, չպետք է կարծել, որ խոսքը հոգեկան երևույթներ է ստեղծում: Վերջիններս ձևավորում են գործունեության տարբեր տեսակներ իրագործելիս, խոսքի մասնակցությամբ, ուսուցման ու դաստիարակության վճռական ազդեցության տակ:

3. Կրտսեր դպրոցականի հոգեկան գործընթացների ընդհանուր ընտրագիրը

Կրտսեր դպրոցական տարիքը (6-ից 9-10 տարեկան) անձի կայացման կարևորագույն փուլերից մեկն է, որի ընթացքում տեղի է ունենում անհոգ մանկությունից անցում այնպիսի մի շրջանի, երբ անհրաժեշտություն է ծագում նոր դերեր կրել, պատասխանատու լինել տարբեր պահանջներ իրականացնել: Այս շրջանում հակասության մեջ են մտնում երկու հիմնական դրդապատճառ՝ անհրաժեշտության և ցանկության: Մի կողմից, առաջնորդվելով անհրաժեշտության պահանջունքով, երեխան բացահայտում է հասուն կյանքը, իսկ մյուս կողմից, դրդված լինելով ցանկության պահանջունքով, երեխան ցուցաբերում է այնպիսի վարք, որը վերադարձնում է իրեն մանկության աշխարհ, որտեղ ամենը ապահով է, ծանոթ, իրականանալի, չկան որոշակի պարտականություններ և պահանջներ: Մի կողմից, երեխան իմպուլսիվ է, անհանգիստ, ունի ոչ կայուն ուշադրություն, իսկ մյուս կողմից, քանի որ նրա մոտ արդեն ձևավորվում է պահանջունքների նոր մակարդակ, նա սկսում է գործել, առաջնորդվելով որոշակի նպատակներով, արժեքներով, զգացմունքներով: Կրտսեր դպրոցականի զարգացման ընթացքում հստակ երևում են զարգացման որակական փոփոխություններ: Երեխայի հոգեկան զարգացման կենտրոնում է հայտնվում *կանածիևություն* ձևավորումը /պլանավորում, գործողությունների զարգացման ծրագիր, վերահսկողության իրականացում¹⁰:

Ուսումնական գործունեությունը պահանջում է երեխայից խոսքի, ուշադրության, հիշողություն, երևակայության և մտածողության զարգացման

¹⁰ Բայլան Ա.Ա., Մանկավարժական հոգեբանության հարցեր, Ե., Լույս, 1983, էջ 18:

նոր ձեռքբերումներ, ստեղծում է նոր պայմաններ երեխայի անձնավորության զարգացման համար:

Այս տարիքի երեխայի զարգացման հիմնական բնութագրերից է այն, որ թեև կտրուկ փոխվում է գործունեության հիմնական ձևը, դեռևս պահպանվում է *խաղայու պահանջումները*: Այդ իսկ պատճառով դպրոցական կյանքի սկզբնական շրջանում չափազանց կարևոր է ուսումնական գործընթացում խաղային էլեմենտների առկայությունը, ինչը մեծացնում է երեխայի հետաքրքրությունը ուսման հանդեպ: Մեծ է նաև *շարժվելու պահանջումները*, հետևաբար, ուսուցիչը ուսումնական գործընթացը կազմակերպելիս պետք է կիրառի շարժողական խաղեր, որոնք նպաստում են երեխայի ուշադրության զարգացմանը, կենտրոնանալու կարողությանը: Ուսուցիչը նաև կարող է հմտորեն կազմակերպել երեխաների հանգիստը՝ ներառելով խաղեր և շարժողական վարժություններ, որոնց ընթացքում երեխան լիցքաթափվում է և կարողանում արդյունավետ շարունակել ուսումը: Կրտսեր դպրոցականի համար նաև չափազանց կարևոր է *նոր տպավորություններ ստանալու պահանջը*, որի հիման վրա ձևավորվում են գիտելիքներ, կարողություններ և հմտություններ ձեռք բերելու պահանջը: Այս պահանջը առաջնորդում է երեխայի զարգանալու, դրդապատճառների նոր համակարգ ձևավորելու ընթացքը: Ողջ համակարգում կարևոր դեր են խաղում *սոցիալական դրդապատճառների* ձևավորումը, որը ի հայտ է գալիս 2-3 դասարաններում:

Կրտսեր դպրոցականների մոտ հիմնական են համարվում հետաքրքրության, ուրախության, զարմանքի, տխրության, զայրույթի, զգվանքի և վախի հույզերը: Ինտերպրիտացնելով որպես միմիկական դրսևորում աչքերի և գլխի շարժումները՝ այս ցուցակին կարելի է ավելացնել ամոթի զգացման հույզը: Ինչը վերաբերում է մեղքի զգացումին, ապա նրան հաճախ դասում են հիմնական հույզերի շարքին, չնայած որ նա չունի միմիկական կամ պանտոմիմիկական հստակ արտահայտում: Մեղքի զգացման, ամոթի և ամաչկոտության հույզերը համարվում են հիմնական և մարդու էության էական մասնիկ¹¹:

Ուսումնական գործունեության ընթացքում, հոգեկան այլ գործընթացների նման, փոխվում է նաև երեխաների հույզերի բնույթը: Այդ գործունեությունը կապված է համատեղ գործողություններին ներկայացվող խիստ պահանջների համակարգի, գիտակցված կարգապահության, կամաժին ուշադրության և հիշողության հետ: Այս

¹¹ Изард К. Э. “Психология эмоций”. СПб, Питер, 2006г., с. 464.

ամենը ազդում է երեխաների հույզերի վրա: Կրտսեր դպրոցական հասակի ողջ ընթացքում կարելի է նկատել հույզերի դրսևորման գործում զսպվածություն և գիտակցվածության ուժեղացում հուզական վիճակների կայունության աճ: Կրտսեր դպրոցականները արդեն կարողանում են կառավարել իրենց տրամադրությունը, իսկ երբեմն նույնիսկ քողարկել դրանք (դրանում արտահայտվում է տարիքի բնորոշ գիծը՝ հոգեկան գործընթացների կանխամտածվածության աստիճանի բարձրացում): Կրտսեր դպրոցականները ավելի հավասարակշռված են, քան նախադպրոցականներն ու դեռահասները: Նրանց հատուկ են տևական, կայուն, ուրախ և աշխույժ տրամադրությունները: Սակայն որոշ երեխաների մոտ նկատվում են բացասական աֆեկտիվ վիճակներ: Դրանց գլխավոր պատճառը հավակնությունների մակարդակի դրանց բավարարման հնարավորությունների միջև անհամապատասխանությունն է: Եթե այդ անհամապատասխանությունը տևական է և երեխան միջոցներ չի գտնում դրա հաղթահարման կամ թուլացման համար, ապա բացասական ապրումները կարող են պոռթկալ չար ու կատաղի արտահայտությունների և գործողությունների ձևով¹²:

4. Դեռահասության տարիքի ընդհանուր բնութագիր. Ֆիզիկական, Ֆիզիոլոգիական և հոգեկան փոփոխությունները

Դեռահասության տարիքը օնտոգենետիկ շրջան է, որը միջանկյալ է մանկության և հասունության միջև: Այն որպես զարգացման հատուկ փուլ առանձնացվել է XIX դարում: Դեռահասության տարիքը ներառում է 11, 12-14, 16 տարեկանները: Դրա առանձնահատկություններն արտահայտվում են նաև այդ տարիքի մյուս անվանումներում՝ անցումային, դժվար, ճգնաժամային: Դրանք արտահայտում են այդ փուլում տեղի ունեցող գործընթացների զարգացման բարդությունն ու կարևորությունը, ինչը կապված է կյանքի մի փուլից մյուսին անցնելու գործընթացի հետ:

Դեռահասությունը, հոգեբանության ճյուղերից մեկի՝ տարիքային հոգեբանության ուսումնասիրության առարկան է: Այն ուսումնասիրում է դեռահասի հոգեբանությունը՝ առանձնացնելով դա՝ որպես տարիքային փուլերից ամենանճգնաժամայինը:

¹²Պետրովսկի Ա. Վ., Ընդհանուր հոգեբանություն, Լույս հրատ., Ե., 1977, էջ 125:

Առհասարակ դեռահասության տարիքը ընդունված է համարել դժվար շրջան, քանի որ այս տարիքում են ձևավորվում մարդու աշխարհընկալման, աշխարհայացքի և առհասարակ առաջնային արժեքների համակարգը, նախնական բոկը: Ապացուցված է նաև, որ դեռահասի վարքը հաճախ անկառավարելի է դառնում այն պատճառով, որ տարիքային առանձնահատկության հետ կապված նրանց վարքագծում գերակշռում է հուզական ֆոնը: Դեռահասի տարիքային սահմանների շուրջ մասնագիտական բուռն բանավեճեր են ծավալվել, սակայն այսօր մասնագետների մեծ մասը հակված է այս շրջանը վերագրել 12-16 տարեկան: Դեռահասի պարագայում անհրաժեշտ է հիշել, որ ֆիզիկական տվյալներով չափահասից չտարբերվող, սակայն հոգեբանորեն ավելի ցածր զարգացման մակարդակի վրա գտնվող անձի մասին է խոսքը¹³: Մա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ սեռական հասունության էտապում մարդու ֆիզիկական զարգացումը աննախընթաց արագ աճ է արձանագրում, իսկ հոգեբանական առումով նրա զարգացումը պահանջում է ավելի շատ ժամանակ:

Այս շրջանում անչափահասն սկսում է ակտիվորեն վերաիմաստավորել իր նախկին մոտեցումները, փորձում է դուրս գալ ավագ հարազատների ազդեցության ոլորտից, սկսում է հաճախ նրանց հակառակվել, նկատել նրանց մեջ բացասական գծեր, որոնք մինչ այդ չէր նկատում, ձգտում է անկախության, ինքնուրույնության և ինքնահաստատման, մյուս կողմից նրա համար շատ ավելի արժեքավոր է դառնում իր տարեկիցների կարծիքը, փորձում է հարմարվել նրանց կողմից ընդունված նորմերին և հաստատվել իր տարեկիցների միջավայրում:

Սեռահասունացումը կախված է օրգանիզմի էնդոկրին փոփոխությունների հետ: Այս գործընթացում հատկապես կարևոր դեր են խաղում մակուղեղն ու վահանաձև գեղձը, որոնք արտադրում են այլ էնդոկրինային գեղձերի աշխատանքը խթանող հորմոններ: Աճի և սեռական հորմոնների ակտիվացումը և բարդ փոխազդեցությունը հանգեցնում է ֆիզիկական և ֆիզիոլոգիական ինտենսիվ զարգացման: Ավելանում է երեխայի քաշը, հասակը, ընդ որում տղաների մոտ «հասակի աճը» սկսվում է 13 տարեկանից, ավարտվում 15 տարեկանից հետո, երբեմն շարունակվելով մինչև 17 տարեկան: Աղջիկների մոտ «հասակի աճը» սկսվում և ավարտվում է սովորաբար երկու տարի շուտ: Սեռային տարբերություններից զատ՝ այստեղ նկատելի են և անհատական տարբերությունները. որոշ երեխաների մոտ հասակի աճը սկսվում է այն ժամանակ, երբ ուրիշներն արդեն ավարտվում է:

¹³ Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն, խմբ. Ա. Վ. ՉՊետրովսկի, Ե., 1977 էջ 224:

Դեռահասության տարիքում սեռական նույնականացումը հասնում է նոր՝ ավելի բարձր մակարդակի: Հստակորեն դրսևորվում է վարքում առնականության և կանացիության կերպարների կողմնորոշումը և դրա հետ կապված դրանց անձնային հատկությունները: Բայց երեխան կարող է համադրել իր մեջ ինչպես ավանդական կանացի, այնպես էլ տղամարդկային որակներ:

Դեռահասության տարիքում կտրուկ մեծանում է հետաքրքրությունը սեփական արտաքինի նկատմամբ, ձևավորվում է նոր ֆիզիկական «Ես»: Դրա հետևանքով էլ երեխայի կողմից շատ հիվանդագին են ապրվում արտաքինի հետ կապված բոլոր թերությունները՝ մտացածին, թե իրական: Մարմնի մասերի անհամաչափությունը, դիմագծերի անճշգրտությունը, մանկական մաքրությունը կորցնող մաշկը, ավելորդ քաշը կամ նիհարությունը և այլն, վրդովեցնում են դեռահասին, իսկ երբեմն էլ հանգեցնում թերաբժեքության զգացման, ինքնամփոփության, նույնիսկ նևրոզի:

Ֆիզիկական «Ես»-ի և ինքնագիտակցության վրա ազդում է սեռական հասունացման տեմպը: Ուշ սեռահասունացմամբ երեխաները հայտնվում են պակաս բարենպաստ պայմաններում. արքեղերացիան առավել նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում անձնային զարգացման համար¹⁴: Տղաների համար հասունացման ժամկետները չափազանց կարևոր են: Ֆիզիկապես առավել զարգացած տղան ուժեղ է, հաջողակ սպորտում և գործունեության այլ տեսակներում: Նրան վերաբերում են որպես մեծահասակի: Ընդհակառակը, ուշ հասունացմամբ տղային հաճախ որպես երեխա են վերաբերում՝ առաջացնելով նրա դիմադրություն, գրգռվածությունը: Այսպիսի տղաներ հաճախ փորձում են ուշադրություն գրավել անբնական միջոցներով, նրանց մոտ հաճախ ձևավորվում է ցածր ինքնագնահատական, մերժվածության զգացում:

Հարաբերականորեն հանգիստ կրտսեր դպրոցական տարիքից հետո դեռահասության տարիքը չափազանց բարդ է և բուռն: Այս տարիքում զարգացումն իսկապես ընթանում է չափազանց արագ տեմպերով, հատկապես շատ փոփոխություններ դիտվում են անձի ձևավորման առումով: Դեռահասի գլխավոր առանձնահատկությունը անձնական անկայունությունն է: Հակադիր գծերը, ձգտումները, միտումները գոյակցում են միմյանց հետ՝ պայմանավորելով դեռահասի բնավորության և վարքի հակասականությունը:

¹⁴ Семенюк Л.М. «Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условияегокоррекции: Учебноепособие, Москва, 1998, с. 96

Դեռահասին հատուկ անձնային առանձնահատկությունների շարքում հատկապես առանձնացվում են «չափահասության» զգացումը և «Ես» կոնցեպցիան»¹⁵: Երբ ասում են, որ երեխան մեծանում է, ի նկատի ունեն, նրա պատրաստվածության կայացումը կյանքին մեծահասակների հասարակությունում, ընդ որում, որպես նրա լիիրավ անդամ: Իհարկե, դեռահասը հեռու է մեծ լինելուց, թե ֆիզիկապես, թե հոգեբանորեն, թե սոցիալապես: Նա օբյեկտիվորեն չի կարող ներառվել մեծահասակի կյանք, բայց ձգտում է և հավակնում մեծահասակի հետ հավասար իրավունքների: Նոր դիրքը դրսևորվում է տարբեր ոլորտներում, հաճախ արտաքին տեսքի, շարժունձևի մեջ:

Դեռահասության տարիքում ամեն ինչ անկայուն է, հայացքները կարող են փոխվել մի քանի շաբաթից, կամ ավելի շուտ:

Չափահասության զգացման հետ մեկտեղ Դ. Էլկոնինը դիտարկում է չափահասության միտումը դեռահասների մոտ՝ ձգտում՝ լինելու, երևալու և համարվելու մեծահասակ¹⁶: Ուրիշի աչքերում մեծ երևալու ցանկությունն ուժեղանում է այն ժամանակ, երբ արձագանք չի գտնում շրջապատողների մոտ: Միևնույն ժամանակ կան դեռահասներ, որոնց մոտ վառ արտահայտված չէ այս միտումը, նրանց մեծահասակի պահանջները դրսևորվում են Էպիգոդիկ, առանձին անբարենպաստ պայմաններում, նրանց ազատության, ինքնուրույնության սահմանափակման դեպքում:

Դեռահասն իր համար բացահայտում է իր ներաշխարհը: Նոր հարաբերությունների հետ կապված բարդ ապրումները, իր անձնային գծերը, արարքները վերլուծվում են դեռահասի կողմից շատ կողմանկալ: Դեռահասը ցանկանում է հասկանալ՝ ինչպիսին է ինքն իրականում, պատկերացնում է իրեն, թե ինչպիսին է ցանկանում լինել: Ինքն իրեն ճանաչելու գործում օգնում են ընկերները, մոտ, մոտ մեծահասակները: Դեռահասության ռեֆլեքսիան, ինքն իրեն հասկանալու պահանջումը դրսևորվում են հասակակիցների հետ հարաբերություններում, օրագրերում, բանաստեղծություններում, ֆանտազիաներում:

Դեռահասի ստեղծած «Ես»-կերպարները բազմազան են. նրանք արտացոլում են դեռահասի կյանքի հարստությունը: Ֆիզիկական «Ես»-ը, այսինքն՝ սեփական արտաքին գրավչության, սեփական խելացիության, ընդունակությունների, բնավորության

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Что такое психология. Годфруа Ж.: В2-х т. Т. 1: Пер. с франц. М.: Мир, 1996, с.46

ուժի, շփվողականության, բարության և այլ որակների մասին պատկերացումները ձևավորում են «Ես» կոնցեպցիան՝ այսպես կոչված իրական «Ես»-ը¹⁷:

Սեփական անձի, իր տարբեր որակների ճանաչողությունը հանգեցնում է «Ես» կոնցեպցիայի կոգնիտիվ բաղադրիչի ձևավորմանը: Նրա հետ են կապված «Ես»-ի երկու՝ գնահատողական և վարքային ասպեկտները: Երեխայի համար կարևոր է ոչ միայն իմանալը, թե ինչպիսին է ինքն իրականում, այլև ինչքանով են արժեքավոր իր անձնային առանձնահատկությունները: Սեփական որակների գնահատականը կախված է արժեքային համակարգից՝ գլխավորապես հաստատված ընտանիքի և հասակակիցների միջոցով: Դրա համար էլ տարբեր երեխաներ տարբեր կերպ են ապրում գեղեցկության, փայլուն ինտելեկտի կամ ֆիզիկական ուժի բացակայությունը: Բացի այդ ինքն իր մասին պատկերացումներին պետք է համապատասխանի վարքի որոշակի ոճ:

Դեռահասը դեռ ամբողջությամբ չհասունացած անձ է: Նրա առանձին գծերը սովորաբար անհամաչափ են, «Ես»-ի տարբեր կերպարները ոչ ներդաշնակ են:

---

¹⁷ Что такое психология. Годфруа Ж.: В2-х т. Т. 1: Пер. с франц. М.: Мир, 1996, с.48.

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ավագ նախադպրոցական և կրտսեր դպրոցական տարիքը մարդու հոգեկանի զարգացման յուրահատուկ մի շրջան է, երբ երեխան սկսում է ընտանիքում կամ մանկապարտեզում լսածը, սովորածը պրոյեկտել իրական փոխհարաբերությունների վրա: Այս աշխարհաճանաչողության կամ հարաբերությունների ճանաչման կարևորագույն փուլ է, երբ երեխան սկսում է գիտակցել մեծերի ու հասակակիցների հետ փոխհարաբերությունների տարբերությունները:

Այս տարիքում է, որ ձևավորվում է երեխաների կարևոր հույզերից շատերը: Փոխվում է նրա վրա դրված պարտավորությունների մակարդակն ու խորությունը:

Հարաբերականորեն հանգիստ կրտսեր դպրոցական տարիքից հետո դեռահասության տարիքը չափազանց բարդ է և բուռն: Այս տարիքում զարգացումն իսկապես ընթանում է չափազանց արագ տեմպերով, հատկապես շատ փոփոխություններ դիտվում են անձի ձևավորման առումով:

Դեռահասի ստեղծած «Ես»-կերպարները բազմազան են. նրանք արտացոլում են դեռահասի կյանքի հարստությունը: Ֆիզիկական «Ես»-ը, այսինքն՝ սեփական արտաքին գրավչության, սեփական խելացիության, ընդունակությունների, բնավորության ուժի, շփվողականության, բարության և այլ որակների մասին պատկերացումները ձևավորում են «Ես» կոնցեպցիան՝ այսպես կոչված իրական «Ես»-ը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բալյան Ա.Ա., Մանկավարժական հոգեբանության հարցեր, Ե., Լույս, 1983:
2. Պետրովսկի Ա. Վ., Ընդհանուր հոգեբանություն, Լույս հրատ., Ե., 1977:
3. Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն, խմբ. Վ. Չ. Պետրովսկի, Ե.,1977:
4. Выготский Л., Сб.сочинений, М., 1982.
5. Изард К. Э. “Психология эмоций”. СПб, Питер, 2006.
6. Кулагина И. Ю., Коллюцкий В. Н., Возрастная психология, Полный жизненный цикл развития человека., М.,2006.
7. Обухова Л. Ф. Возрастная психология., М. 2007.
8. Основы общей психологии. Рубинштейн С.Л. - Спб.: Питер, 2001.
9. Психология. Учебник для гуманитарных вузов/Под общей ред. В.Н. Дружинина. - Спб.: Питер, 2001.
10. Семенюк Л.М. «Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условияегокоррекции: Учебноепособие, Москва, 1998.
11. Что такое психология. Годфруа Ж.: В2-х т. Т. 1: Пер. с франц. М.: Мир, 1996.